

ÜZÜMÜN BAĞI ASMANIN KURDU: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA FİLOKSERA İLE MÜCADELE

Özkan Keskin*

Özet

1856'da Amerika'da varlığı keşfedilen filoksera asma köklerine yapışarak suyunu emen ve kökü tamamen kurutan bir zararlıdır. Fransa'ya ulaşmasının ardından Avrupa kıtasına yayılan filoksera, üzüm yetiştiren tüm Avrupa ülkelerini tehdit eden ciddi bir tehlike olmuştur. Bu nedenle, birlikte hareket etme kararı alan Avrupalı devletler düzenledikleri uluslararası toplantılarla bazı önleyici tedbirler almışlardır. Osmanlı yönetimi de parazitin yayılmasını engellemeye yönelik olarak ilk nizamnâme'yi 1880'de uygulamaya koymuştur. Ziraat Müfettişlerinin uyarılarına ve 1885'te İstanbul Anadolu yakasında izleri görülmesine rağmen, Osmanlı Devleti 1886'ya kadar filokseranın varlığını kabul etmemiştir. Aynı tarihlerde tehlike üzüm üretiminin en yüksek olduğu Aydın Vilâyetine de sıçramıştır. Osmanlı yönetimi özellikle Fransa'nın tecrübelerinden istifade ile karbon di sülfür, potasyum karbonat, zift ve kireç karışımı kimyasalları kullanarak zararı önlemeye çalışmıştır. Ancak uzun vadeye yayılsa da asıl çözüm yerli türlerin Amerikan asmalarına aşılınması ile sağlanabilmiştir. Bunun için öncelikle İstanbul Erenköy ve Kızıltoprak, ardından İzmir Karşıyaka, Urla ve Seydiköy ile Manisa'da fidanlıklar kurulmuştur. Burada yetiştirilen fidanlar isteyen bağcılara ücretsiz dağıtılmıştır. Ayrıca, bağlarını aşıllı fidanlarla kuranlara öşür muafiyeti ve Ziraat Bankası'ndan uygun şartlarda borçlanma imkanı tanınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Filoksera, Aydın Vilâyeti, Bağcılık, Ziraat*

Abstract

Vine and the Worm of Grapevine: Struggle against Phylloxera in the Ottoman Empire

Phylloxera, which was first discovered in America in 1856, is a pest sticking to the roots of grapevines, absorbing its water and drying the roots. After reaching France, phylloxera spread all over the European continent and became a serious danger for all European countries growing grapes. Because of this, the European countries that decided to act in coordination took some preventive precautions. The Ottoman government also prepared its first regulations to prevent the spread of the parasite and put these regulations into effect in 1880. Despite the warnings of agricultural inspectors and the spotting of the traces of phylloxera on the Anatolian side of Istanbul in 1885, the Ottoman Empire did not recognize the existence of phylloxera until 1886. At around the same time, this danger spread to the Aydın Province, which had the highest level of grape production. The Ottoman government tried to prevent the spread of phylloxera following the experiences of France by using chemicals made from the mixture of carbon disulphide,

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Çanakkale. ozkankeskinn@yahoo.com

potassium carbonate, tar and lime. However, even though it was in the long run, the real solution to this problem could be solved by the grafting of the native vine species with the American ones. For this solution, plantations were established first in Istanbul Erenköy and Kızıltoprak, followed by those established in Izmir Karşıyaka, Urla, Seydiköy and Manisa. Saplings grown in these plantations were distributed for free to the vine growers upon demand. Besides, vine growers who built their vines with grafted saplings were exempted from tithe and they were given the opportunity for loaning with suitable conditions from the Ziraat Bank.

Key Words: *Ottoman Empire, Phylloxera, Aydın Province, Vine Cultivation, Agriculture*

Giriş

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ihracatında tarıma dayalı ürünlerde hızlı bir artış görülmektedir. Bunlar arasında, çoğu Batı Anadolu'da üretilen ve İzmir'den Avrupa piyasalarına gönderilen üzüm, pamuk, meşe palamudu ve afyon başta gelmektedir. Örneğin 1870'lerde sadece kuru üzüm ihracatı İngiltere'ye yapılan ihracatın %10'undan fazlasını oluşturuyordu. Aynı tarihte İzmir çevresinden elde edilen 50.000 ton üzümün yarısı ihraç ediliyordu. Avrupa'nın üzüme olan ilgisinin artmasının nedenlerinden biri Avrupa'da görülen tüketim alışkanlıklarındaki değişim olsa da asıl etken Amerika'dan çıkarak tüm Avrupa'ya yayılan *filoksera* adındaki bir parazitin üzüm bağlarını yok etmesiydi.¹ 1856'da² Amerika'da Azafiş tarafından keşfolunan,

¹ Kasaba 1993, s.75-79. Filoksera dışında Osmanlı bağlarında rastlanan hastalık ve parazitler arasında; asmanın erkek ve dişi çiçeklerinin doğal olmayan surette teşekkül edip, çiçek mevsiminde meydana gelen soğuklardan veya sürekli yağın yağmurlardan çiçeklerin tane bağlamadan önce kuruyup düşmesine neden olan *çiçek silkme*; yaprakların sararıp kütüklerin kuvvetten düşmesi yani *sarıklık*; İngiliz bağcı Tucker tarafından 1845'te keşfedilen ve Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkan, asmanın yeşil bölümlerinde küf kokusunu andıran ve gül beyazlığındaki lekeler şeklinde beliren *külleme*; sıcak ve rutubetli havalarda taze sürgün ve yaprakların ansızın ışığa maruz kalmasıyla görülen *siğil*; sağlam kökün görünür bir sebep olmadan kısmen veya tamamen kurumaması olarak tarif edilen *felç*; hava sıcaklığının birden düşmesi ile fırtına ve sıcak rüzgârların sebep olduğu *kızılık*, asmanın yaprak ve çiçekleri üzerinde büyük siyah leke veya ufak noktaların her tarafa yayılması ve bağın üzerine kömür tozu serpilmiş gibi bir görüntüye neden olan *Anthracnose* diğer ismiyle *kömür hastalığı* ve asmanın yaprak, çiçek, taze sürgün ve filizleri gibi yeşil kısımlarında görülen ve önce beyaz ardından sarıya dönen lekelerin deliklere dönüşmesi olan *Pronosporos/ Mildiyol/ Pas hastalığı* sayılabilir. Mildiyol da tıpkı filoksera gibi Amerika'dan dünyaya yayıldı ve tedavi için göz taşı olarak adlandırılan kükürtle bakır karışımı veya bordo bulamacı kullanılıyordu. Bunların dışında çıkış yeri itibarıyla isimlendirilen Kaliforniya ile çalınma, çatlama, karalık, siyah ve beyaz küf Osmanlı bağcılarını uğraştıran parazit ve hastalıklardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 3, 20 Mayıs 1907, 30; Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 5, 3 Haziran 1907, 56; Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 50, 24 Nisan 1908, 734; Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, İkinci Sene, Nr.4, 31 Mayıs 1908, 54; Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 35, 18 Haziran 1910, 552; Hüseyin Kazım 1329, 70-73; Özgün 2014, 237, 242.

Montpellier Eczacılık Darülfünun Müdürü Planchon'un filoksera olarak adlandırdığı asma kurdunun Avrupa'ya ulaşması ile üzüm üretimi, tüm yetiştirici ülkelerde büyük darbe yedi. Asmanın dalları ve kökleri üzerinde yaşayan, ince kökleri ısırıp şişiren ve kütüklerin kurummasına neden olan filokseranın ortaya çıkması ile Fransa'da senelik 8.3 milyar litre olan şarap üretimi 3.4 milyar litreye düşerken, sahte şarap giderek yaygınlaştı ve kaliteli cins üzüm yetiştiren bağların büyük kısmı bozularak meraya dönüştürüldü.³ 1896-1897'de Fransa maliyesinin uğradığı zarar ise 10 milyar frank olarak tahmin ediliyordu. Filokseranın bilinen yirmi yedi türünden yirmisi Amerika'da, geri kalanı dünyanın diğer kıtalarında bulunuyordu. Bunlardan büyük kısmı ceviz, meşe ve kestane ağaçlarında, biri ise asmalarda varlığını devam ettiriyordu. Asmada bulunan türün kış yumurtalarından üreyen bir dişiden 5-6 nesil sonra 24 milyon parazit meydana geliyordu.⁴ Filokseranın Amerika'dan Avrupa'ya sirayet etmesinin sorumlusu Bordeaux şehrinin meşhur bağcılarında Mösyö Laliment idi. Laliment, Amerika'dan getirttiği filokseralı asmaların

² Ziraat Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 20, 24 Nisan 1882, 306. Filokseranın Amerika'da ortaya çıkış tarihi, Donald Quataert tarafından (Quataert 2008. 185) Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul 1938, s.188'e dayandırılarak ve sehven 1863 olarak gösterilmektedir. Ancak Quataert'ın atf yaptığı Türk Ziraat 1938, 188'e bakıldığında, burada verilen 1863 tarihinin, filokseranın Amerika'da ortaya çıktığı tarih değil, İngiltere'ye ulaştığı tarih olduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla 1880'de Montpellier ve Grignon Ziraat Mekteplerinde Osmanlı Devleti adına ziraat eğitimine gönderilen sekiz kişiden biri olan ve 1883'te döndükten sonra ziraat müfettişi olarak hizmet eden, filoksera ile mücadelede 1887'ye kadar etkin görev alan Torkomyan Efendi'nin tespit ettiği 1856 senesini kabul etmek daha isabetli olacaktır. Çünkü Torkomyan Efendi, Fransa'nın filoksera ile mücadele ettiği ilk yıllara şahit olmuştur. Torkomyan Efendi, filoksera ile ilgili olarak, Ziraat Gazetesi'nde 24 Nisan 1882-27 Nisan 1884 tarihleri arasında yirmi beş makale yazmıştır. Bunlar: Ziraat Gazetesi, Birinci Sene Nr. 20 (24 Nisan 1882), Nr. 22 (24 Mayıs 1882), İkinci Sene, Nr. 3 (14 Temmuz 1882), Nr. 11 (9 Aralık 1882), Nr. 12 (24 Aralık 1882), Nr. 14 (24 Ocak 1883), Nr. 17 (10 Mart 1883), Nr. 20 (24 Mart 1883), Nr. 21 (8 Mayıs 1883), Nr. 22 (22 Mayıs 1883), Nr. 23 (7 Haziran 1883), Nr. 24 (21 Haziran 1883), Üçüncü Sene, Nr. 1 (21 Kasım 1883, Nr. 2 (16 Kasım 1883) [1. ve 2 sayıların hicri tarihleri sehven 1300 olarak basılmış ve basım hatası 3. sayıda düzeltilmiştir], Nr. 3 (2 Aralık 1883). Nr. 4 (16 Aralık 1883), Nr. 5 (31 Aralık 1883), Nr. 6 (14 Ocak 1884), Nr. 7 (30 Ocak 1884), Nr. 8 (13 Şubat 1884), Nr. 9 (28 Şubat 1884), Nr. 10 (13 Mart 1884), Nr.11 (29 Mart 1884), Nr. 12 (12 Nisan 1884), Nr. 13 (27 Nisan 1884). Torkomyan Efendi, 1302'de yazmış olduğu Filoksera adlı eserin mukaddime kısmında, eserde yer alan bilgilerin daha önce kendisi tarafından Ziraat Gazetesi'nde yayınlanmış olduğunu belirtir. Torkomyan 1302.

³ Ziraat Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 20, 24 Nisan 1882, 306-308; Hüseyin Kazım 1329, 75; Özgün 2014, 238. Torkomyan yine kendisinin kaleme aldığı eserinde Fransa'da filoksera sonrası şarap üretim miktarını 2.7 milyar litre olarak verir. Torkomyan 1302, 8.

⁴ Zakaryan 1313, 3-5, Hüseyin Kazım 1329, 75; Özgün 2014, 238. Fransız bağcı Kanten tarafından geliştirilen ve *lysol* adı verilen bileşim, kış yumurtalarını yok etmek için denenen kimyasallar arasındaydı. Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 42, 2 Mart 1908, 606.

yarısını kendi bağlarına dikmiş, diğer yarısını da Rokfor bağcılarında Borty'e göndererek asma kurdunun bu iki şehirden tüm Fransa'ya ve oradan da Avrupa'ya yayılmasına neden olmuştu.⁵ Fransa, asma paraziti olarak da adlandırılan filokserayı tamamen ortadan kaldırmak ya da mümkün mertebe kontrol altına almak için her yolu denedi. Hatta, Paris hükümeti paraziti tamamen yok edecek ilacın mucidine mükâfat olarak 300.000 frank vermeyi bile taahhüt etti.⁶ Fransa'nın üzüm üretimindeki açığı kapatmak için yönünü diğer ülkelere çevirmesi, Osmanlı Devleti'nin lehine oldu ve artan talep 1870-1875 yılları arasında Aydın Vilâyeti'ndeki bağlık arazinin 8-10 kat artmasına yol açtı.⁷

Filokseranın Fransa'da salgın haline dönüşmesi üzerine, Avrupalı devletler, 1877'de Lozan'da asma kurdu ile mücadele yöntemlerinin tartışılacağı uluslararası bir kongre düzenlediler. Osmanlı Devleti'nin resmen üye olmamasına rağmen gözlemci gönderdiği kongreye Almanya, Avusturya, İspanya, Fransa, Portekiz ve İsviçre katıldı. Adı geçen ülkelerin düzenlediği ilk kongreye katılan Osmanlı gözlemcileri, henüz kendi topraklarında filokseranın zuhur etmediğini beyan etmişlerdir. 1878'de Bern ve 1881'de Bordeaux'da yapılan diğer kongrelerde de her ülkenin filoksera hakkında düzenli rapor vermesi kararlaştırılıp çeşitli çözüm önerileri masaya yatırılmıştır.⁸

I- Osmanlı Yönetiminin Filokseraya Karşı Aldığı İlk Tedbirler

Filoksera, asmanın köklerinde yavaş yavaş büyüdüktan sonra kelebek haline geliyor, yaprakların ve üzüm tanelerinin üzerine yumurtalarını bırakarak çoğalıyordu. Yumurtalar rüzgarla bile yakın bölgelere yayılabildiği gibi, asma kütüklerinin başka yerlere nakli, filokseranın etki alanının hızla genişlemesine neden oluyordu. Avrupa'da karantina usulünün kabul edilmesinin ardından Osmanlı yönetimi ilk etapta filokseralı ağaç ve bitkilerin Osmanlı sınırlarına girişini yasakladı. Ardından, Fransa'da ziraat eğitimi aldıktan sonra 1879-1889 yılları arasındaki Osmanlı ziraat reformlarının mimarı ve Osmanlı ziraat bürokrasisinin en etkili ismi olan Amasyan Efendi⁹, 1878 Bern Kongresinde

⁵ Ziraat Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 20, 24 Nisan 1882, 308.

⁶ Torkomyan 1302, 29; Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 36, 12 Ocak 1908, 509.

⁷ Aydın Vilâyeti Salnâmesi, Sene H. 1308, Cilt 2, 713; Quataert 2008, 185.

⁸ Quataert 2008, 186. Örneğin 1881 Bordeaux Kongresi'nde, mücadelede kullanılan karbon di sülfürün neden olduğu zararı ortadan kaldırmak için Mösyö Jaussan yeni bir yöntem teklif etti.

Ziraat Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 5, 27 Aralık 1883, 40.

⁹ Grignon Ziraat Mektebi'nden mezun olan Agop Amasyan Efendi, 1880 sonrası Osmanlı ziraat politikalarını şekillendiren isimdir. 1865'e kadar babasının çiftliğinde çalıştıktan sonra vaktiyle Fransa'da tanıştığı Sadrazam Âli Paşa'nın daveti üzerine devlet hizmetine girdi. Bir süre

alınan kararlar hakkında bilgi vermesi ve filoksera ile mücadele yöntemleri hakkında görüşlerini iletmesi için Mart 1884'te Şûrâ-yı Devlet'e davet edildi.¹⁰ Müzakereler sonucunda asma kütüğü, yaprağı ve çubukları ile meyve veren ağaçların ve her türlü çiçeğin ithalini ve bunların filokseralı bir bölgeden başka bir bölgeye yapılacak dahilî nakliyatını yasaklayan bir nizamnâme 1880'de kabul edildi. Aynı düzenleme ile filoksera belirtilerini görenlerin devlete haber vermeye mecbur oldukları ve bu düzenlemeye uymayanlara 1-20 Osmanlı altını para cezası verilmesi kararlaştırıldı. İhtiyaten imha edilecek mahsul için mahalli idareler ile Menafi Sandıklarının yetiştiricilere ortaklaşa tazminat ödenmesi uygun görülürken, filokseralı ürünler için böyle bir ödeme yapılmayacaktı.¹¹ Tedbiren imha olunacak mahsulâta ödenecek tazminat konusunda belediyelerin gelir açısından henüz istenen mâli kudrette olmamasından dolayı kaynak olarak Menafi Sandıkları gösterildi. Hâlbuki Menafi Sandıkları sermayesi, nizamâmesi gereği köprü, yol, mektep, kaldırım gibi *tesisât-ı hayriyeye* tahsis olunmuştu. Buna rağmen filokseranın yok edilmesinden görülecek faydanın umûma şâmil olduğu, bu illetten kurtulmanın köprü ve yol yapmaktan daha hayatî olduğu vurgulanarak tazminatın sandık sermayelerinden ve belediye kaynaklarından ortaklaşa ödenmesi uygun görüldü.¹²

Nizamnâmede, filokseranın tespitinin üreticilerin ihbarına bağlanmış olması meselenin gizlenmesi tehlikesini de beraberinde getiriyordu. Çünkü köylü, bağının imhası halinde daha fazla zarara uğrayacağından, para cezasını göze alarak sessiz kalmayı tercih edebilirdi. Bu durum merkezi yönetimin meseleyi kavramakta zorlanmasına ve etkili tedbirler almakta gecikmesine neden olabiliyordu.

Sirayeti engellemek amacıyla atılan adımlar tehlikeyi ancak bir süre geciktirebilecek nitelikteydi. Hatta II. Abdülhamid, Fransa'dan doğan boşluktan istifade ile üzüm üretiminin teşvik edilmesi ve kârın artırılması için çalışma yapılmasını istedi. Dersaadet Ticaret Odası ise yeni üzüm bağlarına beş yıllık emlak vergisi muafiyeti tanınabileceği, şaraptan alınan %1 ihracat vergisi ile şarap ve üzüm üzerindeki iç gümrüğün ve üzüm öşrünün kaldırılabilceği

Hüdâvendigâr Vilâyeti Ziraat Müdürü olarak görev yaptıktan sonra, 1870'te Kigork Efendi ile birlikte Ziraat Meclisi azâlığına, 1879'da ise Ziraat Müdürlüğüne atandı. 1881'de Paris'te yapılan "Hukuk-ı Tasarrufiyye-i Sinaiyye" konferansına Osmanlı delegesi olarak katıldı. On yıllık Ziraat Müdürlüğü dönemindeki icraatları arasında belki de en kalıcı olanı Grignon ve Montpellier ziraat mekteplerine öğrenci gönderilmesini planlamasıdır. Amasyan Efendi, 1884'te Fransa Devleti tarafından da Légion d'honneur nişanı ile taltif edildi Quataert 2008, 88, 94; Keskin 2015, 158.

¹⁰ İ.Ş.D. Nr. 50-2788 Lef 2 (22 Mart 1880).

¹¹ İ.Ş.D. Nr. 50-2788 Lef 3 (14 Nisan 1880); Düstûr I. Tertip Zeyl I, İstanbul 1299, 74-76.

¹² İ.Ş.D. Nr. 50-2788 (29 Nisan 1880).

yönünde görüş bildirdi. Fakat 1885'ten itibaren filokseranın İstanbul Kızıltoprak, Aydın Vilâyeti ve Bursa'da görüldüğüne dair bilgiler gelmeye başlamıştı. Aynı yılın ağustos ayında Şûrâ-yı Devlet, filoksera görülen bağların yok edilmesini ve bu bölgelerde bir karantina hattının oluşturulmasını kararlaştırdı. Bir ay sonra da mücadele faaliyetlerini organize etmek için Ticaret ve Ziraat Müsteşarı Baron Nordenpflicht başkanlığında Filoksera Heyeti kuruldu. Yıl sonunda heyetin başkanlığa Ziraat Müdürü Amasyan Efendi atanırken, üyeliklere Ahmet Muhtar Paşa, üzüm bağı sahiplerini temsilen Eckerlin, Düyûn-ı Umûmiye'den Ambaret ve Noblet, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hakkı Paşa ve Osmanlı Ticaret Odası'ndan Thomson getirildi.¹³ Bu arada İngilizlerin 1887'de Kıbrıs ile ticari ilişkileri bulunan Osmanlı Vilâyetlerinde filokseranın tespitine yönelik komisyon kurma istekleri sert bir şekilde geri çevrildi. Aslında bu talebin iletilmesinden yedi yıl önce, adadaki İngiliz yönetimi Osmanlı Devleti, Yunanistan, Avusturya ve İtalya'dan Kıbrıs'a meyve, sebze ile her tür çiçek ve meyve ağacının ithalini yasaklayarak filokseraya karşı bir adım atmıştı.¹⁴ Dolayısıyla topraklarında araştırma yapılmasını anlamsız bulan Bâbîâlî, Osmanlı coğrafyasında tahkikat yapma yetkisinin kendisine ait olduğunu ve İngiltere'nin ticari ilişkileri bahane ederek Hindistan'ı zapt etmeleri ortada iken, filokseranın henüz görülmediği Konya ve Suriye Vilâyetlerinde yabancı bir komisyonun dolaşmasına asla müsaade etmeyeceğini muhatabına ilettili.¹⁵

II- Filokseranın İstanbul'da Yayılması ve Mücadele Çabaları

Asma paraziti 1885 yılından itibaren İstanbul Kızıltoprak bağlarında yayılma imkanı buldu. Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakerede, öncelikle Kızıltoprak'taki sirayet alanının belirlenmesine ve ayrıca mücadele yöntemlerinin Avrupa'da da muhtelif olmasından dolayı, izlenecek yolun kesin olarak tayini için Fransa'dan bir uzmanın getirilmesine karar verildi.¹⁶ Filokseraya karşı mücadelede o zamana kadar Avrupa'da denenmiş üç yöntem vardı. Bunlardan ilki, parazitin kış yumurtalarını yok etmek için asma köklerinin kireç ve zift ile badana edilmesi esasına dayalı *Balbiani* usulü idi. İkinci yöntem, köklerin belli bir seviyeye kadar ve 40-50 gün süreyle suya bastırılmasıydı. -25 derece hava şartlarından etkilenmeyen filokseranın kuvvetli yağmurda büyük oranda telef olduğu biliniyordu. Bu nedenle su bulunan yerlerde ikinci yöntem takip ediliyordu. Üçüncü yöntem, asmaların köklerine

¹³ Quataert 2008, 188.

¹⁴ Demiryürek 2007, 159.

¹⁵ İ.DH. Nr. 1055-82849 (3 Kasım 1887); Quataert 2008, 189.

¹⁶ MV. Nr. 4-42 (3 Ağustos 1885).

karbon di sülfür veya sülfür ile potasyum karbonat karışımının kullanımıydı. Asma kütüklerinin kış mevsiminde açılıp tel eldivenler ile kabukları soyulduktan sonra katranlı yağ, kireç ve sudan oluşan bir sıva ile badana edilmesi kış yumurtalarını yok etse de kalıcı bir çözüm olmuyordu. Bu üç yöntemin dışında asmaların diplerine domates veya tütün konulması gibi nafile tedbirlere veya Granada şehrinde bir sarımsak üreticisinin iddia ettiği gibi, sarımsağın filokserayı yok ettiğine dair fırsatçı reçetelere de rastlanıyordu.¹⁷

Bir çeşit tuz olan karbon di sülfürün kullanılabilceği ilk defa 1872'de kimyager Thénard tarafından teklif edilmişti. Hava ile temas ettirilmemesi gereken karbon di sülfür tehlikeli bir maddeydi. Paris-Marsilya tren hattının yapımcısı olan La Compagnie Paris-Lyon Méditerranée şirketi filokseranın ortaya çıkışından önce Fransa'nın güneyinde üretilen şarabın büyük bölümünü naklediyordu. Şirket zamanla büyük zarara uğrayınca filoksera ile mücadeleye dahil olmuş ve pek çok tecrübeden sonra kimyevî maddenin güvenle kullanımını sağlamıştı. Hatta üzüm üreticilerine kolaylık olması için her istasyonda karbon di sülfür depoları tesis ederek ihtiyaç duyan bağcılara ucuz fiyatla satmıştı.¹⁸ İkinci kimyevî madde olan potasyum karbonat ise Grignon Ziraat Mektebi Botanik Hocası Moulefert'in çalışmaları sonrası yaygın hale gelmişti. İlkine nazaran pahalı olması, gereken suyun her yerde istenilen miktarda bulunamaması ve masrafın artabilmesi ihtimali bulursa da karbon di sülfür gibi asmaya zarar vermiyordu.¹⁹

Bu seçenekler incelendikten sonra Meclis-i Vükelâ, 1885'te acilen 40.000 kıyye karbon di sülfür alınması ve bunun kullanımına mahsus alet-edevât ile uygulamayı gösterecek iki Fransız uzman getirilmesini kararlaştırdı. Buna göre 43.400 Frank, takriben 2.000 Osmanlı altını tutan masrafların yarısı devlet tarafından, kalan 1.000 lira ise Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nce karşılanacaktı. Yanıcı olan karbon di sülfür Kumkapı açıklarında bir adada depolanacak ve korunması için polis ve jandarma neferleri tayin edilecekti.²⁰ Konuyla doğal olarak ilgisi ve yükümlülüğü olduğundan hareketle durumun önemine ve aciliyetine dikkat çeken Dersaadet Ziraat Odası, Ticaret Nezareti'ne müracaatta bulunarak hazinenin ve üreticilerin uğrayacağı kayıplar karşısında sarf edilecek miktarın oldukça cüz'î olduğunu belirtti.²¹ II. Abdülhamit ise mesele hakkında bir kere de bağçılıkla uğraşan yerli üreticilerden oluşan bir komisyonun fikrinin

¹⁷ Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Dördüncü Sene, Nisan 1313, S.2, 61; Zakaryan 1313, 28, 29, 42-46; Hüseyin Kazım 1329, 75.

¹⁸ Ziraat Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 2, 17 Kasım 1883, 15.

¹⁹ Ziraat Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 8, 15 Şubat 1884, 63,64.

²⁰ MV. Nr. 5-99 (3 Kasım 1885).

²¹ İ.MMS. Nr. 81-3520 Lef 5 (1 Aralık 1885).

alınması görüşünde idi.²² Ancak bunun vakit kaybına neden olacağı aşikârdı. Bunun üzerine önce Amasyan başkanlığındaki Filoksera Heyeti, birkaç gün sonra da Ticaret Nezareti, gecikmeden dolayı filokseranın geniş alanlara yayılabileceği ve bu nedenle yapılacak masrafın daha da artacağı uyarısında bulundular.²³ Ancak, II. Abdülhamit yönetimi durumun abartıldığına ve filokseranın mevcut olmadığına inanıyordu. Bu vesile ile gereksiz yere harcama yapılmamasını ve civardaki bağcılarla görüşülerek meselenin araştırılmasını uygun gördü.²⁴

Bir yıl sonra filokseranın Kızıltoprak'taki varlığı artık inkâr edilemeyecek boyutlara ulaşmıştı. Fakat vakit kaybının faturası olarak Erenköy ve Maslak bağlarının da etkilendiği teyit edilmişti. Öncelikle eski Aydın Valisi Ali Paşa'nın başkanlığında üçüncü Filoksera Heyeti kuruldu.²⁵ Üyeliklerine ziraat müfettişlerinden Nuri, Cemal, Salih ve Mehmed Beyler ile Mösyö Herter'in atandığı heyet, Eylül 1887'de yaptığı ilk toplantıda daha önce hazırlanmış haritalardan yola çıkarak, çalışmalarını filokseranın Kızıltoprak'ta görüldüğü bağlar, ortaya çıkış tarihi ve an itibarıyla yayılma alanının tespiti üzerinde yoğunlaştırdı.²⁶ İkinci toplantıda üyelerden Nuri ve Cemal Bey'in araştırmalarından, iki sene öncesine ait haritada Kızıltoprak, Moda ve Fenerbahçe bağlarından bazılarının filokseralı olduğu halde, sonraki haritaya göre bu bölgelere Göztepe ve Kozyatağı'nın eklendiği, Erenköy'ün bulaşık kabul edilebileceği ve sınırın Bostancı'ya kadar uzandığı anlaşıldı. Yapılan çalışmada filokseranın bölgedeki varlığı on sene olarak tahmin ediliyordu. İlk toplantı sonunda Fransa'da ziraat eğitimi olarak 1883'te dönen, üzüm üretimi ve bağcılık alanında uzman olan Torkomyan Efendi ile Nişan Efendi'nin heyet müzakerelerine davetleri uygun görüldü.²⁷ Torkomyan hazırlanmış olduğu raporda filokseranın Kızıltoprak'ta iki sene önce fark edildiğini ve geçen süre zarfında yayılma alanının Erenköy'e kadar genişlediğini ifade etti. Mücadele konusunda karbon di sülfürün rutubetli ve killi arazide kullanımının isabetli olmadığı yönündeki görüşlere karşılık, öncelikle bölgedeki toprağın cinsinin belirlenmesi gerektiğini ve tedbir olarak Kartal'a kadar olan bağlarda kış yumurtalarını yok etmek için Balbiani yönteminin takip edilmesini önerdi. Torkomyan ayrıca bölgede birçok kuyu açıldıktan sonra potasyum karbonat kullanılabilirliğini savunuyordu. Karbon di sülfürün işe yaramayacağını peşinen kabulü halinde bir sene sonra filokseranın Pendik'e kadar

²² İ. MMS. Nr. 81-3520 Lef 7 (10 Ocak 1886).

²³ İ. MMS. Nr. 83-3593 Lef 5 (24 Nisan 1886); İ. MMS. Nr. 83-3593 Lef 4 (27 Nisan 1886).

²⁴ İ. MMS. Nr. 83-3593 (18 Mayıs 1886).

²⁵ MV. Nr. 24-4 (9 Ağustos 1887).

²⁶ İ. MMS. Nr. 95-4007 Lef 3 (22 Eylül 1887).

²⁷ İ. MMS. Nr. 95-4007 Lef 4 (26 Eylül 1887).

uzanacağından şüphe etmiyordu.²⁸ Heyet üyelerinden ziraat müfettişi Cemal Bey de tıpkı Torkomyan gibi toprağın cinsine göre üç kimyevi maddenin kullanımını kaçınılmaz görüyordu. Ayrıca Fransa'da tecrübe edilen yerli asmaların filokseraya karşı mukavemeti olduğu anlaşılan Amerikan asma çubuklarına aşılınması ve her yıl filoksera haritalarının düzenlenmesi gerektiğinin altını çiziyordu.²⁹ Nişan Efendi ise Kızıltoprak, Erenköy ve Maslak bölgeleri dışında filokseraya rastlanmasa da bu bölge bağlarının tamamının sökülerek bol miktarda karbon di sülfür kullanımının yerinde olacağını ve filokseralı bağların haritalarının düzenli ve ayrıntılı olarak hazırlanmasını savunuyordu.³⁰

Merkez ziraat müfettişi Mehmet Nuri Bey'in hazırladığı kapsamlı tedbir planına göre bulaşık kabul edilecek bağlarda asmalar kökünden sökülerek her metrekare için 300 dirhem karbon di sülfür kullanılmalı ve tarlaya dönüştürülen bağlara dört sene asma dikilmemeliydi. Bilhassa üzüm ve şarap üretiminin yüksek olduğu vilâyetlerdeki ziraat müfettişleri, bağları devamlı teftiş etmeli ve kış mevsiminde 40-50 gün köklere su bastırılması mümkün olan yerlerde bağ kuranlara 10 sene mirî vergilerden muafiyet tanınmalıydı. Filoksera ile mücadelede Avrupa'da en çok karbon di sülfür ve potasyum karbonat tercih edildiğinden bunların kullanımı mecbur kılınarak, ilk sene masrafın tamamı, ikinci ve sonraki yıllara ait masrafın yarısı devletçe, diğer yarısı bağ sahipleri tarafından karşılanmalıydı. Balbiani usulü de tamamlayıcı olarak uygulanmalıydı. Ayrıca yerli türlerin Amerikan asma çubuklarına aşılınması yönteminin öğretilmesi için başta Aydın ve Bursa Vilâyetleri olmak üzere ihtiyaç duyulan yerlerde aşı mektebi kurulmalıydı. Filokseranın gittikçe yayıldığı ve ona paralel olarak masrafların artacak olmasından dolayı üzüm öşrüne makul miktar zam yapılarak hâsıl olacak para mücadele masraflarına kaynak olarak aktarılabilirdi.³¹

Filoksera heyeti üyeleri, uygulanacak yöntem konusunda bir birlik sağlayamamışlardı. Cemal Bey ile Torkomyan Efendi bağların olduğu gibi bırakılarak toprağa karbon di sülfür veya potasyum karbonat kullanılmasını, asmaların harici kısımlarına ise Balbiani usulünün tatbikini, kuruyan bağların yerlerine aşılı Amerikan asma çubukların dikilmesini tavsiye ediyordu. Nuri Bey ve Nişan Efendi ise Cezayir'de olduğu gibi asmaların kökünden sökülerek bolca karbon di sülfür kullanılması ve bağların dört sene tarla halinde bırakılması fikrindeydiler. Yapılan müzakerelerde diğer üyelerden Salih Efendi,

²⁸ İ.MMS. Nr. 95-4007 Lef 7 (9 Ekim 1887).

²⁹ İ.MMS. Nr. 95-4007 Lef 10 (9 Ekim 1887).

³⁰ İ.MMS. Nr. 95-4007 Lef 6 (10 Ekim 1887).

³¹ İ.MMS. Nr. 95-4007 Lef 9.

Nuri ve Nişan Efendi'nin görüşlerine katılırken Mösyö Herter, Mehmet Efendi ve Reis Ali Paşa filokseranın dağılmış olmasından dolayı bağların tarla haline tahvilinin faydalı olmayacağı ve asmaların sökülmeden Balbiani yönteminin tatbiki ve kuruyanların yerine Amerikan asmalarının dikilmesini savunuyorlardı. Müzakereler esnasında karbon di sülfürün tehlikeli bir kimyasal olduğundan amele eline teslim edilemeyeceği ve her toprakta tesiri olmadığı dile getirildi. Fransa'nın karbon di sülfürü tercih nedeni, bu ülkedeki bağların yamaçlarda olması ve asmaya zarar vermeyen, her toprakta kullanılabilen potasyum karbonat için gereken suyun tedarikinin masraflı olmasıydı. Hâlbuki Bostancı'dan Kadıköy'e kadar Şubat-Nisan ayları aralığında kuyularda bol ve temiz su bulunuyordu. Bu sebeple heyet karbon di sülfür ithali seçeneğinden vazgeçti ve aldığı bir dizi kararı, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ya ilettiler. Buna göre harice asma çıkarılması yasağı tedbiren Pendik'ten Karadeniz'e kadar uzatılacaktı. Balbiani yöntemi ile potasyum karbonat için gereken kaynak, ilk sene için hazinece sağlanacak ve bunun için 100.000 kuruş tahsis edilecekti. Kuruyan asmaların yerine ise Amerikan asma çubukları dikilecekti. Ziraat Nezareti'nde toprağın özelliğini tayin etmeye yarayacak alet olmadığından bir adet toprak analiz aleti satın alınacaktı.³² Ancak, ekonomik sorunlardan devletin bu gaileyi olabildiğince az masrafla atlatma düşüncesi galip geldi. Meclis-i Mahsus'un iki türlü tedavi icrasından ise olumlu sonuçları herkesçe kabul edilmiş olan ve “*ameliyâtı sade, masrafı ehven*” bulunan Balbiani usulüyle yola devam edilmesi şeklindeki tercihi kabul edildi.³³

III- İzmir Bağları'nın Etkilenmesi ve Bağcıların Mali Açıdan Desteklenmesi

Osmanlı yönetiminin aldığı tedbirlere ve yasaklamalara rağmen, İzmir'e yerleşmiş olan Müller-Suppa Alman bağcılık şirketi sahiplerinin getirttikleri yeni cins asmaların dikilmesi ile filoksera 1886'da Aydın Vilâyeti'ne ulaşmış oldu.³⁴ İki yıl sonra İzmir'e bağlı Kokluca, Yenikilya ve Peradlis'de 400 dönüm bağın filokseradan etkilendiği belirlendi. Aydın Vilâyeti, böceklerin on güne kadar kanatlanıp uçacaklarına ve sirayet alanının genişleyeceğine dikkat çekerek alınacak tedbirler konusunda İstanbul'dan acil yardım talep etti.³⁵ Adı geçen yerlerde yaşayan üzüm yetiştiricileri bedenen çalışmak da dahil, üzerlerine düşeni yapmaya razı olduklarını ifade ettiler. Kırk kişilik temsilci grubunun iletlediği tek çekince bağlarının imhası ile geçim kaynaklarının ortadan

³² İ.MMS. Nr. 95-4007 Lef 2 (31 Ekim 1887).

³³ İ.MMS. Nr. 95-4007 Lef 1 (14 Aralık 1887) ve aynı tarihli irâde.

³⁴ Quataert 2008, 185,186; Kurmuş 2012, 165.

³⁵ İ.MMS. Nr. 99-4193 Lef 3 (10 Haziran 1888); Özgün 2014; 239.

kalkmasıydı. Bu durumda bağlarını yeniden tesis edinceye kadar devletin kendilerini ekonomik olarak desteklemesini bekliyorlardı.³⁶ Filokseraya karşı keşif ve tedavi görevi üstlenen ve vilâyet ziraat müfettişinin de üye olarak yer aldığı özel komisyon, bulaşık bağlarda en az üç sene bağ kurulamayacağı ve köylülerin bu sürede yeni bir geçim kaynağı bulamayacağı kanaatindeydi. Buna istinaden İzmir'den elde edilen kuru üzümde kantar başına alınacak bir kuruşla senelik 450.000 kuruşluk bir fonun yaratılabileceğini, bunun da hem köylülere yardım, hem de bağların tedavisindeki masraflar için kullanılabileceğini teklif etti.³⁷ Sonuçta ödenecek tazminat konusunda nizamnâmede belirtilen menafî sandıkları ve mahalli belediye gelirleri yeterli olmadığı için İzmir kuru üzüm mahsulâtından kantar başına alınacak bir kuruşun, bağ ve ürünleri imha edilenlere ödenmesi uygun görüldü.³⁸ Uygulamanın sadece İzmir'e hasredilmesi yöre üreticilerine ek yük getirmişti. Fakat filokseranın giderek yayıldığını dikkate alan ve bütçeden kaynak aktaramayan Bâbîâli, üreticinin üzerindeki yükü hafifletmeyi öngören bir ara formül geliştirdi. Bu doğrultuda kantar başına alınan miktar 1890'da 20 paraya indirilirken, Aydın Vilâyeti'nin tamamı uygulama kapsamına alındı. Tahsilât ise Düyûn-ı Umûmiye vasıtasıyla yapılacaktı.³⁹ Yine de 20 paralık harcın kaldırılmasına veya tadil edilmesine yönelik isteklerin arkası kesilmedi. Nitekim 1892'de Aydın Vilâyeti Ziraat Bankası şubelerinin temettülerinden ayrılan meblağ ile Düyûn-ı Umûmiye'den alınacak 350 lira ve kuru üzümde tahsil edilmiş olup bakiye kalan miktarın, harca karşılık tutulabileceği dile getirilse de bu teklif kabul edilmedi. Çünkü Düyûn-ı Umûmiye yardımı bir defaya mahsustu ve bu durumda ilerleyen yıllarda tüm yük Ziraat Bankası'na kalacaktı.⁴⁰

Harç konusunda vilâyetten gelen ısrarlı başvurular 1893'te sonuç verdi. Fransa'nın gümrük vergisine yaptığı zamdan dolayı siyah üzüm fiyatının düşmesi üzerine Aydın Vilâyeti, kesintinin 1893 senesinden itibaren kaldırılmasını talep etti. Zaten 20 paralık harç, bağcılıkla meşgul olan yabancılardan alınamıyordu. Bunun üzerine, devlet harç tahsilâtından önce 1893

³⁶ İ.MMS. Nr. 99-4193 Lef 7 (10 Haziran 1888).

³⁷ İ.MMS. Nr. 99-4193 Lef 6 (11 Haziran 1888).

³⁸ İ.MMS. Nr. 99-4193 (28 Haziran 1888). Quataert'ın eserinin Türkçe baskısında 1888'de kantar başına alınacak harç miktarı 10 kuruş olarak belirtilmiş ise de (Quataert 2008, 190) bu durum çeviri hatasından kaynaklanmaktadır. Nitekim eserin İngilizce tez formatında, harç miktarının 1 kuruş olarak doğru verildiği görülmektedir. Quataert 1973, 225.

³⁹ MV. Nr. 56-40 (17 Ağustos 1890); Quataert 2008, 190.

⁴⁰ İ. DH. Nr. 1261-99043 (12 Ocak 1892). Teklifte, Aydın Vilâyeti Ziraat Bankası şubeleri 1891 senesi temettülerinden ayrılacak 307.950 kuruş, kuru üzümde tahsil edilip bakiye kalan 103.000 kuruş ve Düyûn-ı Umûmiye'nin bir sefere mahsus ödemeyi taahhüt ettiği 350 liranın eklenerek yekûnun harca karşılık olabileceği dile getirilmiştir. İ. DH. Nr. 1261-99043 Lef 1 (3 Ocak 1892).

senesi için vazgeçtiğini,⁴¹ üreticilerin taleplerinin devam etmesi sonucunda da kararın 1894 senesinin kapsayacak şekilde uzatıldığını ilan etti.⁴² Muafiyet irâdesinin çıkıp vilâyete tebliğine kadar geçen sürede vilâyet ihtiyaten tahsilâta devam etmişti. Üreticiler şimdi 107.500 kuruşa ulaşan ve Ziraat Bankası İzmir Şubesi'nde emaneten mahfûz tutulan paranın kendilerine iadesini talep ediyorlardı.⁴³ Fakat köylülerin isimlerinin tek tek belirlenmesi neredeyse imkansızdı. Ayrıca, bankaya göre bir kısmı ürünlerini tüccara satmışlardı ve tüccar hazinenin alacağı harcı düştükten sonra bakiyeyi köylüye ödüyordu. Dolayısıyla tüccara yapılacak iade haksız bir kazançta neden olacağından, 107.500 kuruşun yine filoksera ile mücadelede kullanılması daha isabetli bir tercih olarak görünüyordu.⁴⁴ İade alamayacaklarını anlayan köylü, hisselerine düşen paranın kendi mekteplerine harcanması yolundaki taleplerinden sonra, 77.000 kuruşun hisseleri oranında bölge mekteplerine, 30.000 kuruşun ise Aydın Vilâyeti bağlarına harcandığı ortaya çıktı.⁴⁵ Muafiyet kararı öncesinde toplanan harçlardan bakiye kalan ve Ziraat Bankası şubesinde bulunan 451.000 kuruşun, vilâyetin diğer ihtiyaçlarına harcanabileceği tartışmaları yaşanırken, devlet üzüm yetiştiriciliğinin yöre halkı için önemine ve teşvik edilmesi gerektiğine vurgu yaparak, bahsi geçen meblağın bankada muhafaza edilmesine karar verdi.⁴⁶

Devletin bağcılara finansal destek olarak kabul edilebilecek asıl icraatı öşür muafiyeti idi. Uygulamanın iki şekli vardı. Bunlardan ilkinde göre, kış mevsiminde asma kütüklerinin toprağın dışında kalan kısımlarının elli gün suya bastırılması yöntemini Aydın Vilâyeti'nde tatbik edenlere, 1888'de on yıl süreyle öşür vergisinden muafiyet hakkı verilmişti. İlk aşamada Menderes ve Gediz nehirleri kıyılarında bulunan bağlar, kurulma tarihleri esas alınarak öşürden muaf tutulmuştu.⁴⁷ Filokseranın yayıldığı alanların günden güne büyümesi nedeniyle, uygulama Eylül 1900'den itibaren ihtiyaç duyulan suyun temin edilebileceği tüm bölgeleri kapsayacak şekilde genişletildi.⁴⁸ Uygulamanın ikinci şekli bağların Amerikan asmalarıyla yeniden kurulması veya yerli asmaların Amerika asmalarına aşılmasını esasına dayanıyordu. Amerikan asmalarıyla yeni bağ kuran veya yerli türleri bunlara aşılmanın öşür muafiyetine hak kazanacakları vilâyet gazetelerinde ilan ediliyordu.

⁴¹ İ. OM. Nr. 1-2 (31 Ekim 1893).

⁴² İ. OM. Nr. 2-3 (26 Eylül 1894).

⁴³ BEO Nr. 604-45249 (19 Nisan 1895).

⁴⁴ BEO. Nr. 611-49304 Lef 2 (9 Temmuz 1895).

⁴⁵ BEO. Nr. 2122-159093 Lef 2 (18 Haziran 1903).

⁴⁶ MV. Nr. 82-14 (11 Kasım 1894).

⁴⁷ MV. Nr.34-50 (3 Ağustos 1888); İ.MMS. Nr.100-4228 (11 Ağustos 1888).

⁴⁸ İ. OM. Nr. 6-2 (12 Eylül 1900); Quataert 2008, 191.

Böylece, mümkün olduğu kadar çok sayıda bağcıya ulaşılarak katılımlarının sağlanması hedefleniyordu. Üzüm yetiştiricileri bir ay içinde başvuru yapmazlarsa haklarını kaybediyor ve düzenli vergiye tâbi oluyorlardı.⁴⁹ Uygulamanın üzerinden on yıl geçtikten sonra devlet, bağcılarının yeni taleplerini dikkate alarak muafiyet süresini bağların tesis tarihinden itibaren on yıl daha uzattı. Hatta o tarihe kadar kurulmuş olup, tesis tarihi üzerinden on sene geçmemiş olan bağlar da uygulamaya dahil edildi.⁵⁰ Muafiyetten faydalanmak isteyenlerin her sene mayısın on beşine kadar vilâyete yazılı olarak başvurmaları gerekiyordu. Ancak, uygulamanın yürürlüğe girmesinin üzerinden on beş yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen, Aydın Vilâyeti'ndeki pek çok üzüm üreticisi hâlen karar hakkında bilgi sahibi olmadıklarını iddia ediyorlardı. Bu nedenle Osmanlı yönetimi 1907'de bağlarını Amerikan asma çubukları ile tecdit edip, muafiyet için tayin olunan süreden haberdar olmayanlar için müracaat süresini son defa bir yıllığına uzattı.⁵¹ Ayrıca, Techizât-ı Askeriye tertibinin bağcılardan alınmaya devam edildiği fark edilince, Maliye Nezareti söz konusu kesintinin de muafiyet kapsamında olduğuna hükmetti. Böylece, üretici, öşür dışında diğer vergi ve harçlardan da kurtulmuş oldu.⁵² Buna karşılık Yafa'da olduğu gibi, filokseralı olmadığı halde bağlarını Amerika asmaları ile yeniden tesis edip muafiyetten istifade etmek isteyenlerin talepleri geri çevriliyordu.⁵³

Üreticinin lehine olan öşür muafiyeti bir süre sonra Ziraat ve Maliye nezaretlerini karşı karşıya getirdi. Ziraat Nezareti meseleyi bağcılıkla uğraşan köylünün desteklenmesi ve böylece üzüm gelirlerinin, hazinenin önemli gelir kalemleri arasında yer almasının sağlanması açısından değerlendiriyordu. Maliye Nezareti ise yaşanan vergi kaybına dikkat çekiyordu.⁵⁴ Aslında her iki nezaret de hazine kaybının giderilmesini savunuyordu; fakat maliye bürokratları muhtemelen sıklıkla ek süre tanınması ile uygulamanın fazlaca esnetildiği düşüncesindeydiler. Nitekim Aydın Vilâyeti'nden gelen ve Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nin de onayladığı tahriratta, süre uzatımlarının 120.000 liralık kayba neden olduğu, öşür ile mükellef olan ve olmayan bağların tespiti için bir hayli memur istihdam edilmek zorunda kalındığı ifade ediliyordu. Ayrıca, yenilenen bağlardan toplamda beş altı sene zarfında makbul üzüm elde edilebildiğinden, muafiyet için nihâî bir tarihin tayin edilmesi gerektiği

⁴⁹ Quataert, 2008, 191, 192.

⁵⁰ İ. OM. Nr. 6-35 (19 Ocak 1900).

⁵¹ İ. OM. Nr. 12-7 (15 Nisan 1907); DH. MKT. Nr. 1082-25 Lef 3 (15 Nisan 1907).

⁵² BEO. Nr. 2070-155179 Lef 2 (15 Eylül 1903).

⁵³ DH. MKT. Nr. 651-42 Lef 1 (24 Ocak 1903).

⁵⁴ Quataert 2008, 191.

belirtiliyordu.⁵⁵ Şubat 1911, muafiyet ilmühaberi alınması için son tarih olarak belirlense de⁵⁶ uygulama sona erdirilmedi ve 1900-1907 düzenlemelerinden sonra öşür muafiyeti 1917’de on yıllığına, 1922’de ise beş yıllığına uzatıldı.⁵⁷

IV- Yerli Türlerin Amerikan Asmalarına Aşılınması ve Fidanlıklar Kurulması

Fransa’dan Amerika’ya giden botanikçiler, ormanlarda yetişen asmaların filokseraya karşı mukavemeti olduğunu müşahede etmişlerdi. Amerikan asmalarının kök dokusu oldukça sertti, dolayısıyla parazit asmaya nüfuz edemiyordu. Bu gözlem Fransa’da filokseraya çare arandığı sıralarda Montpellier Ziraat Mektebi Direktörü Foex’in çalışmalarıyla da desteklendi ve böylece yerli asmaların Amerikan asmalarına aşılınması fikri ortaya çıktı.⁵⁸ 1880 sonrasında Fransa’da aşılama ve Amerikan asma fidanlıkları kurulmasına giderek hız verildi. Hatta bu kapsamında Fransa’da Amerikan asmaları dikilen alan 1890’da 436.018 hektarken, 1894’te 663.216 hektara yükseldi. Buna rağmen 1893’te Fransa’nın şarap üretimi 5 milyar litreye ancak ulaşıyordu.⁵⁹

Osmanlı yönetimi, Kızıltoprak, Erenköy ve İzmir bağlarında Balbiani yöntemi veya diğer kimyevî uygulamalardan etkili sonuçlar elde edememişti. Bunun üzerine Fransa’da takip edilen aşılamanın olumlu sonuçlarından hareketle Amerikan asma fidanlıkları kurulması için 1889’da kapsamlı bir çalışma başlattı. Düyûn-ı Umûmiye’den Müdür Selim Efendi, Meclis İdare Azası Kayar ve konunun uzmanlarından oluşan heyet aşılamaı yegâne çare olarak kabul ediyordu. Ancak, Amerikan asmalarının birçok türü bulunuyordu ve her birinin arazi, rutubet ve buna benzer etkenlerden kaynaklanan farklı yetiştirme şartlarına sahip olması heyeti düşündürüyordu. Amerikan asma türlerinden hangisinin, yerli türlerden hangileri ile uyum sağlayacağı da önemli bir sorundu. Bu belirsizlikler ancak deneysel çalışmalarla açıklığa kavuşturulabileceğinden Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin kontrolünde 1889’da Erenköy’de bir fidanlık kurularak çalışmalara başlandı.⁶⁰ Tek fidanlık ihtiyacı

⁵⁵ İ. ML. Nr. 85-5 Lef 1 (19 Temmuz 1909).

⁵⁶ MV. 137-113 (10 Mart 1910).

⁵⁷ İ. DUİT. Nr. 87-18 (15 Şubat 1917); İ. DUİT. Nr. 87-19 (11 Temmuz 1922).

⁵⁸ Ziraat Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 9, 1 Mart 1884, 71; Ziraat Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 11, 30 Mart 1884, 86. Torkomyan Efendi’nin verdiği bilgiye göre, Clinton, Taylor, Riparia, Franklin, Viala, Elvira, York- Maderia, Rupestris ve Solonis Avrupa asmalarını kurtaran Amerika asma türleriydi. Bunların dışında Jacquez, Herbemont, Cuningham ve Black July şarap imaline uygun türlerdi. Bunlardan en meşhuru Jacquez idi. Torkomyan 1302, 73,74.

⁵⁹ Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, İkinci Sene, Teşrin-i Sâni 1311, S. 12, 24, 25.

⁶⁰ MV. Nr. 46-68 (31 Ocak 1889). Quataert 2008, 192, 36. dipnotta 1889’da Düyûn-ı Umûmiye ile Osmanlı yönetiminin ortaklaşa fidanlıklar açtığını, ancak Erenköy fidanlığının bunlar arasında yer alamayacağını, bu fidanlığın 1892’de faaliyete geçtiğini ileri sürmektedir. Ancak,

karşılacak kapasitede olmadığından, Anadolu yakasında yeni fidanlıkların açılması ve Erenköy fidanlığında istihdam edilen Mösyö Ekerlin dışında, 8-10 lira maaşla bağcılara aşı tatbikini öğretecek bir uzmanın daha Avrupa'dan getirilmesi uygun görüldü. Masraflar için öngörülen 2.000 lira, hazine ile Düyûn-ı Umûmiye İdaresi arasında paylaştırıldı. Planın teşvik edilmesine yönelik olarak 1890'dan itibaren filokseradan zarar gören ve bağlarını Amerikan asma fidanları ile yeniden kuracak olanlar, asma köklerini suya bastırma yöntemini uygulayanlarda olduğu gibi, on yıl öşürden muaf tutuldu. İzmir'de kurulacak olan fidanlıklar için ise hazineden tahsisat ayrılmayıp, kuru üzümün alınması harç kaynağı olarak aktarıldı. Daha fazla üreticiye ulaşabilmek adına vilâyet ziraat mektepleri ve numune tarlalarında da fidanlıklar kurulması kararlaştırıldı.⁶¹

Erenköy'deki faaliyetler kapsamında Torkomyan Efendi'nin tavsiyesiyle imparatorluğun farklı yörelerinden ve Fransa'nın Médoc, Bourgogne, Languedoc ve Ren bölgesinden sağlıklı asma kütükleri ithal edilerek yerli fidanlarla aşılama yapıldı. Böylece şaraplık üzüm üretimi kalitesinin artırılmasına ve alkol vergisi gelirlerinin yükseltilmesine çalışıldı.⁶² 1893'te Ticaret Nezareti Erenköy fidanlığından Kadıköy, Beylerbeyi, Kayışdağı, Yakacık ve Pendik bölgelerindeki bağcılara 30.000 Amerika asma fidanının ücretsiz olarak dağıtabileceğini gazete ilanları ile duyurdu.⁶³ 1894 ve 1895'te Erenköy ve Kızıltoprak fidanlıklarından bağcılara dağıtılan aşılu çubukların miktarı 180.000'e ulaşmıştı.⁶⁴ 1897'de ise sadece Kızıltoprak fidanlığından, büyük bir kısmı İstanbul Anadolu yakasında yer alan 186,5 dönümlük bağlık alan için 90.150 adet Riparia ve Rupestris asma çubukları bağcılara ücretsiz olarak teslim edildi.⁶⁵ Fidanlık idaresi, fidan seçiminde daha isabetli karar vermek adına, arazinin kireç miktarını tespit etmekte kullanılan *kalsimetre* adındaki aletten satın alınmasını Babıâli'den talep etti.⁶⁶ 1898'te Kızıltoprak fidanlığında Amerikan asmalarına aşılamanın yerli türler arasında Çavuş, Beyaz ve

1889 ve 1890 tarihli MV. Nr. 46-68 ve İ. MMS. Nr. 113-4862 numaralı belgeler Düyûn-ı Umûmiye'nin kurduğu Erenköy fidanlığında 1889'da çalışmalara başlandığını göstermektedir.

⁶¹ İ. MMS. Nr. 113-4862 (5 Temmuz 1890). Halkalı Ziraat Mektebi'nde de aşılama çalışmaları yapıldı. Bu kapsamda Riparia-Berlandieri ve Riparia-Rupestris anaçları ile Pembe Çavuş, Yapıncak, Çavuş, Sultaniye, Erenköy Siyahı, Beyaz ve Kırmızı Razakı yerli türlerinin aşılama sonuçları hakkında 1917 ve 1918'de mektebin bağcılık muallimi Panayot tarafından ayrıntılı raporlar hazırlandı. Halkalı Ziraat Mektebi-i Âlisi Mecmuası, Nr. 1, Nisan 1333, 80-84; Nr. 2, Temmuz 1333, 153-158; Nr. 5, Nisan 1334, 328-337.

⁶² Quataert 2008, 192, 193.

⁶³ Y.A.HUS. Nr. 269-50 Lef 2 (31 Ocak 1893).

⁶⁴ Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Üçüncü Sene, Teşrin-i Sâni 1312, S.9, 280.

⁶⁵ Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Dördüncü Sene, Mart 1313, S.1, 29, 30.

⁶⁶ Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Altıncı Sene, Haziran 1315, S.4, 21.

Pembe Rezaki, Tilkikuyruğu, Amasya, Altıntaş, Parmak, Yapıncak, Hanım Parmağı, İzmir Siyahı, Edirne Karası, İskenderun Misketi, Al Pehlivan, Çekirdeksiz ve Kuş Yüreği üzüm türleri bulunuyordu.⁶⁷ Diğer yandan, Erenköy fidanlığının kurulmasından üç yıl sonra, bağcılara aşılamanın öğretilmesi için kurulan bir aşı mektebi de aynı bölgede faaliyete geçti. İki aylık kurs niteliğindeki eğitime bağcılarının yanı sıra Bursa ve Halkalı ziraat mektepleri öğrencileri de katılabiliyorlardı. Ancak, katılımcılardan eğitim masrafı olarak günlük sekiz kuruş talep ediliyordu.⁶⁸

Erenköy fidanlığında çalışmalara devam edilirken, filokseranın daha şiddetle hüküm sürmekte olduğu Aydın Vilâyeti'nde yeni fidanlıkların temelleri atıldı. Bunlardan ilki Vali Abdurrahman Paşa tarafından Şubat 1892'de İzmir Karşıyaka'da açıldı.⁶⁹ Yılsonuna doğru, bir süre İzmir filoksera memurluğu görevini yapan ve sonradan Halkalı Ziraat Mektebi'nde muallimliğe atanan Zakaryan Efendi, Karşıyaka'daki sonuçları tespit etme göreviyle bölgeye gönderildi. Zakaryan Efendi'nin en fazla revaç gören çekirdeksiz, rezaki ve Tire Siyahı türleri ile aşılamanın fidanlardan alınan mahsullerin gayet kaliteli ve sağlıklı olduğu şeklindeki ifadeleri, beraberinde getirdiği numunelerin İstanbul'da muayenesiyle de teyit edildi. Böylece filoksera ile mücadelede fidanlıklar kurulması ve aşılamanın doğru bir tercih olduğu ispatlanmış oldu.⁷⁰ Bu sırada Aydın Vilâyeti'ndeki bir fidanlığın bölgenin ihtiyacını karşılaması mümkün olmadığından vilâyet ziraat müfettişliği dört yeni fidanlığın ihdasını teklif etti. Ancak Bâbîâli, iki yeni fidanlık kurulmasına ve bunun için gereken 110.000 kuruşun 1888 yılından itibaren kuru üzümün beher kantarından alınmakta olan filoksera harcından karşılanmasına karar verdi.⁷¹

Vilâyet dahilinde ikinci fidanlık Manisa'da kuruldu. 1895'te Manisa ve İzmir fidanlıklarına filoksera harcı kaleminden tahsisat ayrılması Şûrâ-yı Devlet'e takılsa da,⁷² sadaret her iki fidanlığa kaynak bulunmaması halinde o zamana kadar sarf edilen paranın ve emeğin heba olacağı düşüncesiyle gerekli izni verdi. Ayrıca bu sırada Urla'da yeni bir fidanlığın kurulması için arazi seçimi ve tahmini masraf gibi ön hazırlıklara başlandı.⁷³ 1895 senesinde Karşıyaka ve Manisa fidanlıklarındaki çalışmalar sonucunda bölge bağcılarının 114.000 aşılı fidan dağıtılmış, aynı yıl Erenköy ve Kızıltoprak fidanlıklarından

⁶⁷ Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Altıncı Sene, Haziran 1315, S.4, 22.

⁶⁸ Quataert 2008, 196.

⁶⁹ Quataert 2008, 193.

⁷⁰ İ. HUS. Nr. 4-9 (25 Eylül 1892).

⁷¹ MV. Nr. 73-46 (21 Ocak 1893).

⁷² BEO. 611-45800 Lef 2 (23 Nisan 1895).

⁷³ BEO. 611-45800 Lef 1 (29 Nisan 1895).

da 150.000 fidan Aydın bağcılarına verilmek üzere gönderilmişti.⁷⁴ Yine de üç fidanlık talebe yetişemiyordu. Nitekim vilâyet bağcıları 1895'e kadar bir milyon aşılınmış fidan talep etmelerine rağmen, Erenköy'den gönderilenler de dahil ancak 400.000 fidan dağıtılabilmişti. Fidanlıkların kaynak sorunu iki yıllığına askıya alınan filoksera harcının 1895'te kantar başına on paraya düşürülüp tahsiliyle çözülmeye çalışıldı.⁷⁵ Buna karşılık bağcıların harcın alınmaması yolundaki istekleri de tekrarlandı.⁷⁶

1897'de Urla fidanlığının da hizmete girmesiyle o tarihe kadar imparatorlukta açılan Amerikan asma fidanlıklarının sayısı beşe ulaşmıştı. Ancak, filokseranın etkisini ve yayılma alanını her geçen gün arttırması nedeniyle aşılı fidan arzı talebi karşılayamıyordu. Bu sebeple yetiştiriciler, zaman zaman Fransa'dan Amerika asma çubukları ithal ederek sorunu aşmaya çalışıyorlardı.⁷⁷ Bu grup arasında yer alanların devletten beklentisi, İzmir'de Alman bağcılık Şirketi Müdürü Moller örneğinde olduğu gibi, gümrük vergisi muafiyeti tanınmasıydı.⁷⁸ Bâbîâli, ithal edilecek çubukların bölgenin iklimine uyum sağlayacak türden olması, bu konuda vilâyet ziraat müfettişinin tavsiyesine uyulması ve ithal çubukların filokseralı yerlere dikilmesi şartıyla muafiyet isteğini onayladı.⁷⁹ İkinci şartın gerekçesi çubukların taşıyıcı olma özelliğinden kaynaklanıyordu. Aksi takdirde filokseranın genişlemesine fırsat verilmiş olunacaktı ve bu tehlike yazışmalarda sıklıkla hatırlatılıyordu. Osmanlı yönetiminin filokseranın bulunduğu yerlere öşür ve ithalat vergisi muafiyeti vermesi bu bölgelerin mağdur olmasından ileri geliyordu. Yoksa hükümetin *kıt mâlî kaynaklarını tehdit altındaki yöreler dışındaki yerlere harcama isteksizliği*⁸⁰ gibi bir tercih söz konusu değildi. Zaten ithalat muafiyetinin, halkın ve hazinenin uzun vadede elde edeceği kazançla kıyaslandığında oldukça cüzi bir yekûna ulaştığı, hem vilâyet, hem de Rüsûmât Emaneti tarafından kabul ediliyordu.

İthal fidanların filokseralı yerlere dikilmesinin takibi mahalli idarelerin sorumluluğundaydı. İzmir gümrük idaresi yetkilileri fidanların uygun yerlere dikilmesini sağlamak veya belki de ilerde bir suçlamaya maruz kalmamak için kendilerince bir yöntem bulmuşlardı. Buna göre fidanlardan önce depozito adı

⁷⁴ Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Üçüncü Sene, Teşrin-i Sâni 1312, S. 9, 280, 281.

⁷⁵ ŞD. Nr. 520-19 (8 Haziran 1895); Quataert 2008, 194.

⁷⁶ BEO. Nr. 1316-98695 (30 Mayıs 1899); BEO. Nr. 1624-121726 (24 Şubat 1901).

⁷⁷ Quataert, fidanlıklar açılmadan önce aşılı çubukların ithalatının başladığını ve 1892 yılı başında Aydın Ziraat Müfettişi Begyan Efendi'nin Ticaret Nezaretini ikna etmesi sonucunda İzmir civarında dikilmek üzere 200.000 aşılı çubuk ithal edildiği belirtmektedir. Quataert 2008, 194.

⁷⁸ BEO. 1321- 99041 (3 Haziran 1899).

⁷⁹ İ. OM. Nr. 5-44 (7 Mayıs 1899).

⁸⁰ Quataert 2008, 195.

altında bir ücret alınmıyordu ve fidanların filokseralı yerlere dikildiğini gösterir mahalli idareden bir belge beyan edilmeden iade yapılmıyordu. İthalatı yapan Avrupalı tüccar, depozito farkını fiyata eklediğinden yine köylü zarar görüyordu. Ayrıca vilâyette bağcılara ait fidanlıklar da bulunuyordu ve isteyenlerin buradan tedarik edecekleri aşılı çubukları filokserasız yerlere dikmesi mümkündü. Uygulama ahaliye ek masraf getirmekten başka bir işe yaramadığı gibi, gümrük muafiyeti hakkındaki iradeye de açıkça ters düşüyordu. Bu sebeplerle 1901 yılı sonlarında depozito uygulamasının kaldırılmasına karar verildi.⁸¹

Kuruluşundan dört sene sonra Urla fidanlığı kazanın ihtiyacı olan çubukları temin edecek büyüklükte olmadığından genişletilmesi çalışmalarına başlandı. Fidanlık ile Urla şosesi arasında kalan ve Filip Paraşu'ya ait olan 12,5 dönüm tarlanın, daha önce devlet adına satın alınan 50 dönüm arazi ile mübadelesi en uygun seçenek olarak görüldü. 50 dönümlük tarla bedelinin Ziraat Nezareti bütçesinden Maliye Nezareti'ne aktarılması sorun haline gelince, tarlanın müzayede ile satılmasına karar verildi. Ancak bu süreçte vilâyet takası gerçekleştirmiş ve fidanlık genişletilmişti. Bu durumda Ziraat Nezareti'nin hazineye ait tarlanın bedelini Maliye Nezareti'ne ödemek için bir kaynak bulması gerekiyordu. 50 dönümlük tarlanın bedeli olan 22.500 kuruşun filoksera harcı hesabından ödenmesi de mümkün değildi. Tarlanın, hazine uhdesinde kalması koşuluyla Ziraat Nezareti hesabına 500 kuruş bedel ile kiralanması seçeneği ise ilgili iradeye aykırıydı. Sonuçta Ziraat Nezareti'nin 22.500 kuruş karşılık bularak hazineye ödemesi uygun görüldü.⁸²

Diğer taraftan XIX. yüzyıl sonlarına doğru imparatorluk genelinde açılması düşünülen ziraat mektepleri ve numune çiftliklerinde verilecek eğitim ile modern ziraat bilgileriyle donatılmış kadroların yaratılması planlanıyordu. Bu kapsamda Aydın Valisi Halil Rıfat Paşa İzmir'de bir ziraat mektebi açılmasını istiyordu. Önce Cumaovası ile Şirinyer arasında iki çiftlik bulundu, fakat Halil Rıfat Paşa'nın çiftlikleri beğenmemesi üzerine buralardan vazgeçildi. Ardından yer arama çalışmaları Menemen'e kaydırıldı. Fakat yapılan çalışmalarda, Gediz Nehri'nden Menemen'e getirilecek su için büyük bir masraf yapılması gerektiği anlaşılınca bu plandan da vazgeçildi.⁸³ Seydiköy Numune Çiftliği için çalışmalara 1895'te başlandı. Bir yıl sonra Aydın Vilâyeti 1.000 lira bedel ile Seydiköy'de 1.600 dönümlük boş bir arazinin satın alınabileceği teklifini ilettiğinde, sadaret gereken paranın filoksera harcı

⁸¹ BEO. Nr. 1759-131912 Lef 1 (5 Aralık 1901).

⁸² İ. OM. 7-10 (28 Ocak 1901).

⁸³ Telci vd. 2003, 111.

hesabından ödenmesi şartıyla izin verdi.⁸⁴ Bu arada vilâyette filokseradan harap olan bağların, Amerikan asma fidanlarıyla yeniden tesisi için ihtiyaç duyulan fidan miktarı senelik 1 milyona ulaşmıştı. Buna karşın Karşıyaka, Manisa ve Urla fidanlıklarında senede 600.000 aşılı fidan yetiştirilebiliyordu. Erenköy fidanlığı ise bu tarihte İstanbul bağcılarının ihtiyacını ancak karşılayabiliyordu. Seydiköy'de açılacak numune çiftliğı bu anlamda bir fırsat olarak görüldü ve çiftliğin bir bölümünde Amerikan asma fidanlığı kurulması kararı alındı. Böylece, bölge bağcılarının aşılı asma fidanı ihtiyacı bir nebze olsun karşılanabileceğı gibi, arazi için ayrıca para ödenmek zorunda kalınmayacaktı. Açılması için gereken ve temel masraflar karşılığı olan 35.000 kuruş ile senelik tahsisatının yarısı olan 6.000 kuruş filoksera harcından tahsis edildi.⁸⁵ Çiftliğin 1904 yılına ait senelik masrafı olan 103.600 kuruş ise Ziraat Nezareti ile Düyûn-ı Umûmiye arasında paylaştırıldı.⁸⁶

Fidanlığın ardından yine Seydiköy Numune Çiftliğı'nin bir parçası olarak Aşı Ameliyât Mektebi 1900 yılında hizmete girdi. Aşı mektebinde, muhtelif cins Amerikan asma çubuklarıyla uyum sağlayacak arazinin tespiti, yerli cinslerle aşılınması, zararlıların tayini ve imhası teorik ve uygulamalı olarak öğretilcekti. Müdür ve muallimliğini Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından Hüseyin Avni Efendi'nin yaptığı mektebe, senede on iki talebe kabul ediliyordu. Talebelerin, bağları filokseralı olan ve bağcılıkla uğraşan bölge halkından seçilmesi şarttı. Mart, nisan ve mayıs ayları olmak üzere üç ay eğitim gören talebeler haziran ayında vilayet ziraat müfettişinin de bulunduğu bir heyet huzurunda sınava alınıyorlardı. 50 dönümlük Amerikan asma fidanlığı ve 100 dönümlük numune bağı olan mektepten, 1900-1905 yılları arasında 68 talebe mezun oldu. Seydiköy Numune Çiftliğı, 1912 yılında bahçivanlık ve ipekçilik bölümlerini de kapsayan bir ziraat mektebine dönüştürüldü.⁸⁷

Filokseranın yarattığı tehlikenin ve Amerikan asma fidanlarına olan ihtiyacın Cumhuriyetin ilanından sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı yönetimi tarafından açılan fidanlıklar faaliyetlerine devam ederken,⁸⁸ Ankara hükümeti 1933'e kadar Denizli, Çal, İzmit, Tekirdağ'da yeni fidanlıklar kurdu.⁸⁹ Ayrıca, Lozan Antlaşması'nın yüzüncü maddesinin

⁸⁴ BEO. Nr. 861-64544 (27 Ekim 1896).

⁸⁵ İ. OM Nr. 4-2 (1 Kasım 1897).

⁸⁶ ŞD. Nr. 534-15 (24 Mayıs 1904); İ. OM. Nr. 10-10 (25 Ağustos 1904); Quataert 2008, 197.

⁸⁷ Aydın Vilâyeti Salnâmesi Sene H. 1326, 157, 158; Türk Ziraat 1938, 194; Telci vd. 2003, 111, 112; Quataert 2008, 197. Telci, mektepteki eğitim süresini sehven 3 yıl ve Amerika asma fidanlığını da 500 dönüm olarak belirtir.

⁸⁸ Örneğin 1934'te Manisa Amerikan asma fidanlığına alınacak Grosley marka su pompası için 72 İngiliz Lirası tahsisat ayrılmıştı. BCA. Nr. 50.86.20 (23 Aralık 1934).

⁸⁹ BCA. Nr. 185.275.2 (14 Şubat 1923), 40.73.17 (17 Şubat 1933).

sekizinci fıkrası ile yeni yönetim, 1881 ve 1889 tarihli filokseraya karşı alınacak tedbirleri içeren uluslararası sözleşmelere katıldığını beyan etti.⁹⁰

V- Filokseranın Aydın Vilayeti'nde Yarattığı Tahribat

Filoksera ortaya çıkmadan önce İzmir çevresinde üzüm rekoltesi 25.000 tonu geçmiyordu. Ancak, filokseranın Fransa bağlarını yok etmesinden sonra alıcıların İzmir çevresine yönelmeleri, bölgedeki üretimin giderek artmasına neden oldu. 1877-1878'de sadece İzmir'den yapılan kuru üzüm ihracatı 28.500 tona ulaşmıştı. İlerleyen yıllarda da bu artış sürdü ve 1881'de 999.156 sterlin değerinde ihracat gerçekleşti. 1877-1882 yılları arasında İzmir'den yapılan üzüm ihracatının ülkelere göre dağılımına bakıldığında % 38 ile Fransa ilk sırada yer alırken, ikinci sırada % 24 ile İngiltere, % 10 ile Avusturya ve Almanya, % 3 ile İtalya ve Rusya ve %4 ile de diğer ülkeler geliyordu.⁹¹ Olgunlaşan üzümler, küf ve böceklerden korunması için alkali bir sıvıdan geçirildikten sonra büyük küfelere doldurulup develerle en yakın tren istasyonuna, oradan da limana naklediliyordu. İzmir'den ihraç edilen şaraplar Macaristan'da yerli şaraplarla karıştırıldıktan sonra, meşhur *Tokay* markası ile Avrupa piyasalarında satılıyordu.⁹²

1891'de Fransa'nın kuru üzüm ithalatına yüksek gümrük vergileri koyması ve 1893'te Batı Anadolu'da üzüm üretimindeki aşırı artış piyasa fiyatlarının % 60 düşmesine neden oldu.⁹³ Fakat asıl darbe filokseranın Osmanlı coğrafyasına girmesi ile yaşandı. 1885-1902 yılları arasında Aydın Vilayeti'ne bağlı 20 kazada toplam 762.000 dönüm bağlık alandan 550.000 dönümü filokseradan tamamen tahrip olmuştu, geri kalanın da harap olmasına kesin gözüyle bakılıyordu. Yirmi yıla yakın bir sürede filoksera, İzmir'de 66.000 dönüm, Nif'te 40.000 dönüm, Menemen'de 10.000 dönüm, Urla'da 100.000 dönüm, Eski ve Yeni Foça'da 35.000 dönüm, Manisa'da 80.000 dönüm, Seferihisar'da 10.000 dönüm, Söke'de 5.000 dönüm, Kuşadası'nda 20.000 dönüm, Çeşme'de 105.000 dönüm, Kasaba'da (Turgutlu) 39.000 dönüm, Akhisar'da 15.000 dönüm, Kırkağaç'ta 12.000 dönüm, Tire'de 85.000 dönüm, Bergama'da 21.500 dönüm, Karaburun'da 60.000 dönüm, Soma'da 17.000 dönüm, Bayındır'da 15.000 dönüm, Aydın'da 20.000 dönüm ve Ödemiş'te 6.500 dönüm bağın tahrip olmasına neden oldu. Bununla birlikte, yürütülen çalışmalar neticesinde filokseranın vilayete ulaştığı tarihten 1907 yılına kadar

⁹⁰ Lozan 2001, 37.

⁹¹ The Production, 1883, 1036; Özgün 2014, 245.

⁹² The Smyrna, 1907, 1134; Özgün 2014, 236.

⁹³ Martal 1993, 17.

200.000 dönüm bağ yerli tür asmalarla, 300.000 dönüm bağ ise Amerikan asmalarıyla yenilenmişti.⁹⁴

1909 yılında Aydın Vilayeti, 1.135.154 dönüm bağlık alan ve 279 milyon üzüm hasılatı ile Anadolu'da bulunan tüm vilayetler arasında hem bağların büyüklüğü, hem de mahsul bakımından ilk sırada yer alıyordu.⁹⁵ Aynı yıl vilayete bağlı İzmir Sancağı'nda 433.271 dönüm bağın yaklaşık 130.000 dönümüne Amerikan asma çubukları dikilmiş ve sancaktan 157 milyon kıyye üzüm mahsulü alınmıştı. Aydın Sancağı'nda ise 22.616 dönüm bağın sadece Söke'de bulunan 600 dönümüne Amerikan çubukları dikilmişti. Saruhan Sancağı'nda da yaklaşık 300.000 dönüm bağdan Manisa, Akhisar, Salihli, Kırkağaç, Kasaba (Turgutlu) ve Soma'da bulunan toplam 80.000 dönümünde Amerikan çubukları dikiliydi. Gördes'teki 25.000 dönüm alan filokseradan tamamen yok olmuştu.⁹⁶ 1913 yılına gelindiğinde vilayet ölçeğinde bağlık alanların 1.135.154 dönümden 822.226 dönüme, üzüm rekoltesinin de aynı yıllarda 279.393.286 kıyyeden 199.068.821 kıyyeye düştüğü görülmektedir. Hem alan, hem de üretim olarak en büyük düşüş İzmir Sancağı'nda meydana gelmiştir. Sancakta bağlık alanlar 130.000 dönüm azalırken, mahsul 156 milyon kıyyeden 85 milyon kıyyeye inmiştir. 1909'da Amerikan asma çubuğunun en fazla dikildiği İzmir Sancağı'ndaki ürün kaybının % 50'ye yakın olması dikkat çekicidir. Denizli Sancağı'nda ise yaklaşık 100.000 dönümlük azalmaya rağmen, ürün miktarında 3,5 milyon kıyyelik artış söz konusudur. Aydın Sancağı'nda bağların büyüklüğü 22.616-22.720 dönümlerle neredeyse aynı kalmıştır. Ancak üretim 3,7 milyon kıyyeden 7,6 milyon kıyyeye doğru ciddi bir şekilde artmıştır. Saruhan Sancağı bağlarında 72.467 dönümlük azalma olmuştur.⁹⁷ 1914 yılında bağların genişliği yeniden 1.044.941 dönüme yükselerek 1909 yılı yakalanmış gibi görünse de rekolte 141 milyon kıyye de kalmıştır. İzmir Sancağı'nda bir yıl öncesine nazaran 45.000 dönümlük artış olmuş, fakat 71 milyon kıyye ile üzüm hasılatındaki düşüş devam etmiştir. Bağ miktarında, bir önceki yıla oranla sadece 120 dönümlük bir artış olan Aydın Sancağı'nda üzüm rekoltesi neredeyse üç kat artmış ve 4.285.628 kıyyeye ulaşmıştır. Denizli Sancağı'nda önceki yıla göre 18 milyon kıyye ile yarı yarıya azalma yaşanmıştır.⁹⁸

⁹⁴ Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 1, 6 Mayıs 1907, s. 11, 12; Özgün 2014, 241.

⁹⁵ 1325 Senesi Ziraat İstatistiği 1327, 220.

⁹⁶ 1325 Senesi Ziraat İstatistiği 1327, 225, 226.

⁹⁷ 1325 Senesi Ziraat İstatistiği 1327, 225, 226; Memâlik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiğidir 1332, 503, 504.

⁹⁸ Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiğidir 1335, 5,6.

VI- 1911 Tarihli Filoksera Kanunu

1880 tarihli dokuz maddeden oluşan ilk nizamnâme, asma kütükleri, yaprakları, çiçek ve meyve ağaçlarının nakliyatını yasaklayarak ve para cezaları ile sorunun önüne geçmeyi hedefleyen bir düzenlemeydi. Filokseranın yayılma şekli ve hızı anlaşıldığında kapsamın genişletilmesini, ister bağcı ister mülki memur olsun yükümlülüklerinin yeniden gözden geçirilmesini ve artırılmasını hedefleyen yeni düzenlemeye gidildi. Bu sebeple Aralık 1911’de yürürlüğe giren Filoksera Kanunu ile yaş ve kuru asma kütüğü, kökü, çubuğu ve yaprağının, önceki düzenlemede olduğu gibi, filokseralı olmayan yerlere nakli yasaklandı. İlave olarak bağlarda kullanılan destek çubuğu, sepet, küfe, sargı bağları ve gübre de bu hükme dahil edildi. Buna karşılık ağaç fidanı, asma dışındaki ağaçların aşı kalemleri, yaş sebze ve meyve, köklü çiçek, ot, çiçek soğanları, patates, topraktan temizlenmesi şartıyla her cins tohum ve el arabasının nakli bu maddenin dışında bırakıldı. Devletin 1889’dan itibaren başlattığı, fidanlıklardan aşılı asma çubuklarının bağcılara ücretsiz dağıtılması yeni kanun ile yönetimin resmi sorumluluğu haline geldi. İthal yasak olan veya bazı şartlara bağlanan eşya ve ürünlerin kanuna aykırı olarak nakli tespit edilirse bunların memurlar nezaretinde imhası kararlaştırıldı. Yine ilk nizamnâmede olduğu gibi bağ tasarruf edenlerin, kiralayanların veya idare edenlerin şüpheli durumlarda yerel idareye vakit kaybetmeden haber vermeleri gerektiği hükmü tekrarlandı. Bu noktada bağlara komşu olan bahçe ve fidanlıkların sahip ve kiracılarına da aynı vazife yüklenerek hükmün kapsamı genişletildi. Yeni kanun, ihtiyaten imha olunacak bağlara ödenecek tazminata da açıklık getirdi. Buna göre imha olunacak bağ ve bahçelerden dönüm başına alınan mahsulün ortalaması hesap edilerek değeri nispetinde ödeme yapılacaktı. Filokseralı veya tedbiren imha olunan bağ ve bahçe sahipleri, tıpkı bağlarını Amerikan asma fidanları ile yenileyenlere tanındığı gibi, her türlü mîrî vergi ve öşürden muaf oldular. Ancak muafiyet süresi üç yıl ile sınırlandırıldı.⁹⁹

1911 Filoksera Kanunu’nun belki de en dikkat çekici noktası, bağcılarının Ziraat Bankası aracılığıyla finansal olarak desteklenmesine imkan veren hükmüydü. Aslında, filokseradan mağdur olan Çeşme bağcıları yeni kanun öncesinde Ziraat Bankası’ndan beş sene vade ile borçlanabilmişlerdi. Fakat vade sona erdiğinde bağcılar sürenin yeterli olmadığı ve uzatılması halinde ana parayı ödeyebileceklerini, faizin ise “*sadaka-yı hazret-i padişahi olarak afv buyrulması*” yönünde müracaatta bulunmuşlardı.¹⁰⁰ Ticaret ve Nafia Nezareti ise kendilerine zaten gereken kolaylığın gösterildiği gerekçesiyle talepleri geri

⁹⁹ Düstûr II. Tertip IV. Cilt, Dersaadet 1331, 28-31.

¹⁰⁰ BEO. Nr. 2917-218760 Lef 1 (28 Eylül 1906).

çevirmişti.¹⁰¹ 1911 düzenlemesi ile filokseranın varlığı resmen kabul edilen yerlerde, bağlarını Amerikan asma çubuklarıyla yenileyen veya 50 gün su altında bırakan bağcılarının ilk beş yılı ödemesiz, on dört yıllık vadeyle Ziraat Bankası'ndan borçlanmalarına izin verildi. Borçların geri ödemesi beşinci yılda başlayacak ve yedinci sene sonuna kadar her sene için borcun % 4'ü, 8-10. senelerde % 8'i, 10-14. senelerde ise % 16'sı tahsil edilecekti. Filokseralı yerlerde aşılı fidanlarla bağ yetiştirenlerin bağın büyüklüğüne göre bakır ve gümüş madalya ile taltif edilmesi bir yenilik olmasına karşın, teşvik edici olma özelliği borçlanmaya nazaran daha zayıftı. İthalat ve nakliyat yasağına uymayanlar beş, nakliyatı bazı şartlara bağlı olan eşya ve ürünleri kanuna aykırı olarak nakledenler iki buçuk Osmanlı altını para cezasına çarptırılacaktı. Aynı suçun bir sene içinde tekrarı halinde para cezası ikiye katlanacağı gibi üç aya kadar da hapis cezası verilebilecekti.¹⁰²

1880 düzenlemesinde fen memurlarına yönelik bir yükümlülük bulunmuyordu. 1911 kanunu ile ziraat memur ve müfettişlerine de yeni sorumluluklar getirildi. Görevinde hassas davranmayan fen memurlarının ilk seferinde maaş kesintisi, tekrarı halinde memuriyetten atılma ile cezalandırılmaları, suçun kasten yapıldığının anlaşılması durumunda ise mahkemeye sevkleri kararlaştırıldı. Ayrıca ithalat ve nakliyat yasaklarına uymayanlardan nakdi cezalar tahsil edilemezse suçu işlerken kullandıkları araba, kayık ve hayvanlarına el konulup satış sonrası bakiye sahiplerine iade edilecekti. Nakliyat yasağını takipte ziraat fen memur ve müfettişleri kadar belediye çavuşları, karantina gardiyanları, polis ve jandarma zabıt ve neferleri, Düyûn-ı Umûmiye kolcuları, orman piyade, süvarileri ve korucuları ile aşar ve ağnam müşir ve muharrirleri de sorumlu olacaktı.¹⁰³

Sonuç

1856'da Amerika'da varlığı keşfolunan filoksera, önce Fransa'ya oradan da tüm Avrupa'ya ulaşmıştır. Yarattığı tehlikenin anlaşılması üzerine Avrupalı devletler bilimsel çalışmalar yaparak ve kongreler düzenleyerek soruna birlikte çare aramışlardır. Fransa, Avrupa'da filokseradan en çok etkilenen ülke olarak çözüm olabilecek her türlü bilimsel yolu denemiştir. Nitekim karbon di sülfür veya potasyum karbonat kullanımı gibi yöntemleri geliştirmiş ve bu kimyasalların yol açtığı zararların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalara öncülük etmiştir. Bu noktada filokserayı yok edecek ilacın mucidine 300.000 frank para ödülü sözü verilmesi ve bir demiryolu şirketinin mücadeleye dahil

¹⁰¹ DH. İD. Nr. 98-14 Lef 1 (9 Ocak 1911)

¹⁰² Düstûr II. Tertip IV. Cilt, Dersaadet 1331, 32, 33.

¹⁰³ Düstûr II. Tertip IV. Cilt, Dersaadet 1331, 34, 35.

olması, Fransa özelinde meselenin ne kadar ciddiye alındığını göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti ise henüz geniş çaplı bir salgınla karşılaşmadan önce filokseraya karşı ilk önleyici nizamnâme'yi 1880'de uygulamaya koymuştur. Ancak bu adımın uluslararası kongrelerde alınan ortak kararların bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü filokseranın ilk belirtileri görüldüğünde Osmanlı yönetimi oldukça ağır davranmıştır. Nitekim merkezi yönetim, filokseranın varlığı inkar edilemeyecek seviyeye gelinceye kadar sorunla yüzleşmekten kaçınmıştır. Teknik personelin tüm uyarılara rağmen, filokserayı tanınması mümkün olmayan bağcılarının görüşlerinin alınmak istenmesi gibi kararlarla vakit kaybedilmiş olması, soruna hak ettiği önemin vermediğini göstermektedir. Buna karşılık köylüye tanınan öşür ve benzeri vergi muafiyetleri, yönetimin yapmış olduğu doğru hamleler arasında gösterilebilir. Benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin fidanlıklarda yetiştirilen Amerikan asma çubuklarını bağcılara ücretsiz dağıtması ve Ziraat Bankası'ndan uzun vadede kredi tahsis edilmesi de yerinde bir tasarruftur. Fidanlık masraflarının üreticiye harç olarak yüklenmesi ise bağıcı kaybeden üzüm yetiştiricisinin aleyhine bir icraattır. Kuru üzümün kantarından alınmakta olan harcın kaldırılmasına yönelik isteklerin kesilmemesi bu rahatsızlığa işaret etmektedir. Babıâli yönetimi, durumun vahametini anladıktan sonra Avrupa'da ve özellikle de Fransa'daki tecrübelerden istifade etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda önce kimyasal madde kullanımı, ardından da Kızıltoprak ve Erenköy ile Aydın Vilayeti'nde Karşıyaka, Manisa, Urla ve Seydiköy'de Amerikan asma fidanlıkları kurulması gibi tüm alternatifler denenmiştir.

Fransa'nın filoksera felaketine maruz kalması Aydın Vilayeti'ndeki üzüm yetiştiriciliğini kısa vadede olumlu etkilemişti. Ancak çok geçmeden asma kurdu'nun Osmanlı coğrafyasına dahil olmasıyla bölgedeki üzüm hasılatı hızla düşmeye başlamıştır. 1885-1902 yılları arasında vilâyet sınırlarındaki 20 kazada toplam 762.000 dönüm bağın 550.000 dönümü filoksera nedeniyle tamamen tahrip olmuştur. Söz konusu yıllarda filokseradan en fazla etkilenen yerlerin başında İzmir, Urla, Manisa, Çeşme, Tire ve Karaburun gelmektedir. Zararı önlemek amacıyla filokseranın vilayete ulaştığı tarihten 1907 yılına kadar bölgede toplam 500.000 dönüm bağ Amerikan asmalarıyla yenilenmiştir. Buna rağmen üzüm üretimindeki kayıplar devam etmiş, özellikle 1913 yılında Aydın Vilayeti'ndeki bağlık alan 1909 yılına oranla yaklaşık % 25, üzüm rekoltesi ise % 35 azalmıştır. Aynı yıllar dikkate alındığında en çok zarara uğrayan sancak İzmir olmuş ve burada üzüm mahsulü yarı yarıya düşmüştür. 1914'te vilayetteki bağların genişliği, 1909 yılındaki seviyeyi yakalasa da bu artış üretime yansımamış; aksine 1909 yılındaki rekoltenin yarısına ancak ulaşılabilmiştir.

KAYNAKLAR

A- ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbiâli Evrak Odası (BEO) Nr. 604-45249, 611-45800, 611-49304, 861-64544, 1316-98695, 1321- 99041, 1624-121726, 1759-131912, 2070-155179, 2122-159093, 2917-218760.

Dahiliye Nezareti İdare Kısmı (DH. İD.) Nr. 98-14.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.) Nr. 651-42, 1082-25, 1398-123.

Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi (İ. DUİT.) Nr. 87-18; 87-19.

İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.) Nr. 50-2788.

İrâde Dahiliye (İ.DH.) Nr. 1055-82849, 1261-99043.

İrâde Hususi (İ. HUS.) Nr. 4-9.

İrâde Maliye (İ. ML.) Nr. 85-5.

İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) Nr. 81-3520, 83-3593, 95-4007, 99-4193, 100-4228, 113-4862.

İrâde Orman ve Maadin (İ. OM.) Nr. 1-2, 2-3, 4-2, 5-44, 6-2, 6-35, 7-10, 10-10, 12-7.

Meclis- Vükela Mazbataları (MV.) Nr. 4-42, 5-99, 24-4, 34-50, 46-68, 56-40, 73-46, 82-14, 137-113.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.) Nr. 520-19; 534-15.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS) Nr. 269-50.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Nr. 50.86.20, 185.275.2; 40.73.17.

B- Süreli Yayın ve Diğer Basılı Eserler

1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmanî Ziraat İstatistiği, Dersaadet 1327.

1332. Memâlik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsûs Ziraat İstatistiğidir, Dersaadet

1335. Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesine Mahsûs Ziraat İstatistiğidir, Dersaadet

Düstûr I. Tertip Zeyl I, İstanbul 1299.

Düstûr II. Tertip IV. Cilt, Dersaadet 1331.

Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası, Numro: 1, Nisan 1333.

Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası Numro: 2, Temmuz 1333.

Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası Numro: 5, Nisan 1334.

Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, İkinci Sene, S. 12, Teşrin-i Sâni 1311.

Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Üçüncü Sene, S.9, Teşrin-i Sâni 1312.

Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Dördüncü Sene, S.1, Mart 1313.

Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Dördüncü Sene, S.2, Nisan 1313.

- Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, Altıncı Sene, S.4, Haziran 1315.*
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 1, 6 Mayıs 1907.
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 3, 20 Mayıs 1907.
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr.5, 3 Haziran 1907.
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 36, 12 Ocak 1908.
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 42, 2 Mart 1908.
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr.50, 24 Nisan 1908.
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, İkinci Sene, Nr. 4, 31 Mayıs 1908.
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr.35, 18 Haziran 1910.
Salname-i Vilâyet-i Aydın Sene H 1308, Cilt 2.
Salname-i Vilâyet-i Aydın Sene H 1326.
Ziraat Gazetesi Birinci Sene, Nr. 20, 24 Nisan 1882.
Ziraat Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 217 Kasım 1883.
Ziraat Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 5, 27 Aralık 1883.
Ziraat Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 8, 15 Şubat 1884.
Ziraat Gazetesi Üçüncü Sene, Nr. 9, 1 Mart 1884.
Ziraat Gazetesi Üçüncü Sene, Nr. 11, 30 Mart 1884

C- Kitap ve Makaleler

- Demiryürek 2007 Mehmet Demiryürek, “İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs’ta Filoksera (Asmabiti) ile Mücadele 1878-1895”, *Kebikeç* S.23, Ankara.
- Kasaba 1993 Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Hüseyin Kazım 1329 Hüseyin Kazım, *Ziraat Albümü*, Tanin Matbaası, İstanbul.
- Keskin 2015 Özkan Keskin, “Osmanlı Ziraatının Modernleştirilmesi Bağlamında Avrupa’ya Gönderilen Öğrenciler ve Osmanlı Ziraatına Katkıları” *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar*, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına, İstanbul.
- Kurmuş 2012 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Lozan 2011 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, İkinci Takım Cilt II, YKY, İstanbul.
- Martal 1993 Abdullah Martal, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi ve Batı Anadolu’da Kooperatifçiliğe Yolaçan Ekonomik Gelişmeler” *Tarih Tarihi*, İzmir.
- Özgün 2014 Cihan Özgün, *Bereketli Topraklarda Üretmek ve Paylaşmak- İzmir ve Çevresinde Ticari Tarım (1844-1914)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
- Quataert 1973 Donald Quataert, *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia 1876-1908*, University of California Ph.D. Los Angeles.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele

- Quataert 2008 Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev:Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Telci vd. 2003 Cahit Telci - Hasan Mert - Turan Gökçe, *Seydiköy'den Gazemir'e Bir Kentleşme Süreci*, İzmir.
- The Production 1883 "The Production of Smyrna Raisins" *Journal of The Society of Arts*, Vol. 31, 2 November 1883.
- The Smyrna 1907 "The Smyrna Wine Industry" *Journal of The Society of Arts*, Vol.55, 1 November 1907.
- Torkomyan 1302 Kigork Torkomyan, *Filoksera*, İstanbul.
- Türk Ziraat 1938 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul.
- Zakaryan 1313 Agop Zakaryan, *Bağların Böcek ve Hastalıkları (Filoksera-İstatiks)*, Altıncı Tarifenâme, Aydın Vilâyeti Resmi Gazetesine Derc Olunduktan Sonra Matbaa-ı Vilâyette Tab' Olunmuştur.

